

Gazdasági kérdések Apáczai műveiben

Művelődéstörténetünk immár három évszázada méltatja Apáczai Csere János életművét. Úttörő szerepe az anyanyelvi oktatás felismerésében, a kartezianus filozófia alkalmazásában és népszerűsítésében, az enciklopédikus műveltség terjesztésében, áldozatos tudósi-tanári példamutatása és hazaszerető helytállása csak néhány vonás azon a széles munkaskálán, amelyen tevékenykedett. E sorok írója Apáczai munkásságának egy kevésbé ismert oldalát próbálja megvilágítani: gazdasági nézeteit.

Szokatlan dolog ezt a XVII. században kutatni, és mégis jogosultnak tartjuk. Elhanyagolása megítélésünk szerint annak a múltbeli felfogásnak a következménye, amely a művelődés gazdasági vonatkozásait a tudományos vizsgálódáshoz méltatlan tárgyként kizárta a kutatás köréből. Az is igaz, hogy gazdasági irodalmunk megkésve alakult ki. Kezdetei olyan időszakra esnek, amikor szépirodalmunk érettebb korához érkezett el. A teológia egész Európát jellemző uralkodó szerepe sem kedvezett kicsirázásának. Késői kialakulását nálunk azonban a sajátos erdélyi viszonyok is magyarázzák. Ismeretes, hogy a török hódítás és függőség szomorú következményeként e tartomány gazdasági fejlődése a XVII. századtól kezdve Nyugat-Európaéhoz képest lemaradt. Mindez rányomta bélyegét egész társadalmi szerkezetére és eszmei arculatára, így gazdasági tudattartalmára is.

Erdély gazdasági lemaradásának egyenes következménye volt, hogy itt az ökonómiai gondolkodás a XVI. században csak első, bátortalan lépéseit tette meg. A hűbériség korának a klasszikus-humanisztikus műveltség, a „hét szabad művészet“ felett meg leginkább, amelybe a természettudományok és különösen a gazdasági ismeretek nehezen fértek bele. A gazdasági tényező realitása azonban lassan-lassan politikust és tudóst egyaránt arra kényszerített, hogy munkálkodása körébe vonja. Utalhatunk itt nagy fejedelmek: Báthori István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György gazdasági irataira-levelezésére vagy filozófusaink munkáira. Baranyai Decsi Czimor Jánosnál, a XVI. századi Erdély enciklopédikus műveltségű humanistájánál például a politika és „gazdaságtan“ is szóhoz jut. Ő a gyakorlati etika keretében erkölcstant, országtant és „oconomia“-tant különböztet meg.

A közgazdasági eszmék történetéről szóló nagy összefoglalójában Kautz Gyula már utalt a reformációnak a gazdaságelméletet formáló jelentőségére. A természet és munka jelentőségének hangoztatása a termelés folyamatában, tisztultabb fogalom a tőkéről, a fényűzés és a nyomasztó adók elítélése, a munka fejében járó illő jutalom, sőt egyeseknél a jobbágyokkal való emberségesebb bánásmód igénye azok a jellemvonások, amelyek a hazai reformátoroknál is fellelhetők. Teológiai-filozófiai íróink munkásságában nemegyszer gazdasági, sőt gazdaságpolitikai behatások figyelhetők meg.

A híres hitvitázó, Pósházi János műveiből kiérződik a tisztelet a termelő ember iránt. Hirdeti, hogy a szolgaság ellentétben áll a keresztény tanításokkal, és emberségesebb bánásmódot kíván a jobbágyokkal szemben. Ebben az összefüggésben Pósházi felfogása bizonyos rokonságot mutat az Apáczaiéval.

Tanköltészetünkben is gazdasági nézetek kifejtésével találkozunk. Említsük meg itt Szentmártoni Bodó János kolozsi unitárius lelkipásztor munkásságát, hiszen ő már a vas, a só, az ácsmesterség, a kalmár és a vadász dicséretéről írt költeményeket.

Úgy véljük azonban, hogy íróink közül Apáczai volt az első, akinek műveiben a gazdasági eszmeiség határozottabb, sőt tudatos formában jelentkezett. Csak megerősíthetjük Bán Imrének, tudósunk modern monográfusának megállapítását, aki Apáczait „az első komoly értelemben vehető gazdasági író“-nak nevezi. *Magyar Enciklopédiájában*, majd gyulafehérvári és kolozsvári beköszöntő beszédében agrár-irodalmi és — halványabban bár — ökonómiai, „közgazdasági“ eszmék tükröződnek.

Érintsük először az agrárirodalmat. A XVII. század közepéig kiadványainkban még csak kivételesen különülnek el az agrárvonatkozások. Önállóan először a mezőgazdasággal szorosan összefüggő növénytan jelentkezik (Melius Juhász Péter: *Herbárium*. Kolozsvár, 1578), oldalain az agrárnövények gazdag tárházával. Csaknem egy évszázaddal később született meg másik botanikai munkánk Nádányi János tollából (*Kerti dolgoknak leírása*. Kolozsvár, 1669). Nem egyéb ez, mint Mizald Antal kertgazdasági művének fordítása Bornemissza Anna fejedelemasszony „kegyes parancsolattyaából“. Megemlíthetjük még az udvarhelyszéki születésű Oroszhegyi Mihály munkáját a fenyőfáról (*Vad erdőknek szelíd élőfájáról*. Lőcse, 1656).

Nyomtatványaink sorában az első, kifejezetten agrár jellegű munka Horhi Miklósnak, I. Rákóczi György főméhészmesterének 1645-ben Váradon megjelent, de ma már fellelhetetlen *méhészkönyve*. Megjelenése összefüggésben lehet az erdélyi fejedelmek Bethlen óta követett gazdaságpolitikájával, amelynek érvényesítésekor egyes árucikkek eladását — köztük a mézét — fejedelmi monopóliummá tették, s a méhtenyésztést szorgalmazták.

Hasonló szakmunkák azonban elég ritkán jutottak el a birtokos nemességhez, melynek átlaga a feudalizmus zárt világában élt, és gazdasági téren a hagyományok rabja volt. Az apáról fiúra szálló birtokkal együtt szállott nemzedékről nemzedékre a gazdálkodás évszázados módja nemesnél-parasztnál egyaránt. A földműves is inkább transzcendens, égi erőktől várta, hogy szokásos munkája eredményeképpen gazdag termést arasson. Azért gazdasági szakismeretek helyett idő- és termésprognosztikonokra és földi áldást kérő imákra bukkanunk kalendáriumainkban, e századok legelterjedtebb, legolvasottabb nyomdai termékeiben.

Agrárirodalmunk kezdeteinek kutatásában ezzel eljutottunk Apáczai Csere János *Magyar Enciklopédiájához* (Utrecht, 1653—1655). Jellegénél fogva tudománytár ugyan, de kizárólag mezőgazdaságnak szánt részletei miatt itt kell elemeznünk. E termelési ágak nemcsak az elmaradottabb Erdély, hanem még a polgárosodó nyugati államok struktúrájában is döntő szerepe magyarzza (a XVII. század közepén Anglia lakosságának négyötöde még falun él!), hogy munkájában Apáczai oly nagy teret szentel az agrárkérdésnek (*Res rustica*. 267—291.). Széles körű nyelvtudása (az ókori klasszikus nyelvek közül egyaránt jól ismerte a hébert, görögöt, latint, a moderneik közül pedig a franciát, németet, hollandot) lehetővé tette, hogy számos munkát tanulmányozhasson. Mezőgazdasággal kapcsolatos megállapításainak fő forrása Alsted és más nyugat-európai írók, kisebb mértékben pedig a klasszikus auktorok: Vergilius, Varro, Columella. De mikor erről a kérdéstről írt, szívét láthatólag átmelegítette földanyánknak atyáitól örökölt szeretete, elméjét pedig sokban gyarapította a barcasági szülőfalujába visszanyúló agrárhagyományok gazdag öröksége.

Az *Enciklopédiának* a „paraszti munkák“-ról szóló negyedszáz lapnyi fejezete először a termőföld térszíni formáit (sík, halmos, hegyes, változatos) ismer-teti. Természetét illetően — szerinte — a föld lehet sovány, kövér, fekete, homokos, nedves, ritka, sűrű, savanyú és hideg. Minden esetben megmagyarázza, hogy a föld különböző nevei milyen növényfélések termesztésére alkalmasak. Aztán szól a földek felméréséről és védelméről (268—269.). Külön beszél a majorkokról, később a szőlős-, gyümölcsös- és veteményeskertekről (269—272.).

Igen lényeges, hogy Apáczai érdemben ír itt a földek trágyázásáról, ami akkoriban Erdély mezőgazdaságában még nem volt általánosan elterjedt módszer. Hasonlóképpen ajánlja a veteményeskertek öntözését, valamint ágyásokra osztott művelését.

Részletes az állattenyésztésnek szentelt rész is (273—281.). Szóba kerülnek itt a kisebb háziállatok (juh, kecske, sertés), a nagyállatok (szarvasmarha, ló, szamár, öszvér), végül az aprójószágok, baromfiak. Meleg szavakat szentel a korabeli Erdély őstermelésében igen lényeges halászatnak és méhészetnek (282—283.).

Köztudott dolog, hogy Apáczai *Enciklopédiája* nem önálló munka. Szerzője műve jellegénél fogva kivonatol, rendszerez és összegez. Mezőgazdasági részeinek forrásairól már szóltunk. Kiemeljük mégis, hogy Apáczai szeretettel magyarázta tanítványainak Vergilius *Georgicáját*. Tudjuk, hogy ezt le is fordította magyarra, sajnos azonban kéziratának nyoma veszett. Annál fontosabb, hogy fordításának lényegre törő kivonatát, egy kompendiumba való ismeretanyagát *Enciklopédiája* megőrizte az utókor számára.

Ha az agrárirodalmi részek többségét Alstedből veszi is át, itt-ott egyéni élményei-gondolatai, mezőgazdasági megfigyelései-tapasztalatai, Erdély sajátos viszonyai is szóhoz jutnak, amit eddig kevésbé méltányoltak. Hogy csak az egyik legfontosabbat említsük, íme, hogyan fogalmazza meg Apáczai a fejlettebb, intenzív földművelés gondolatát, mikor a földterület mennyiségéről („elmeréséről”) ír: „Itt pedig eszedbe vedd, hogy csak jól műveltessék a föld, a kevés is terem annyit, mint a sok.” (269.)

Többnyire Hollandiában fogalmazta tudománytárát, de írás közben folyton szülőföldjére gondolt. Hiszen a „földi dolgok” sorában az erdélyi borvízről értekezve eszébe jut, hogy azt nagy akadémiaalapító fejedelmünk, Bethlen Gábor is fogyasztotta. Eppen úgy, mikor a növényekről beszél, nagyon vigyáz, hogy az Erdélyben honosak közül semmi se maradjon ki. Az „eledeli füvek” között a felsoroltakról írottak terjedelme csaknem rangsor (búza, árpa, tönköly, rozs, zab, köles, rizs, lencse, borsó és bab).

A *Res rustica* VI. szakaszában, miután megállapítja, hogy a „művelő földön vagy majorok építetnek vagy kertek”, a majorokra térve egy sajátosan erdélyi állattenyésztési mód, hegyvidékeinken ma is annyira általános „esztena” ötlük szemünkbe. Bizonyára az erdővidéki parasztyerek élményét eleveníti fel az is, mikor 500-1000-es létszámú juhnyájáról beszél. Olykor Apáczai szépírói szintre emelkedik, mint például a mai ember rekreációjában is olyan nagy szerephez jutó halászat leírásakor: „Gyönyörűséges dolog a halászás, minthogy az embert a fogás ugyan megújítja, sőt testét is táplálja véle, s minthogy erszényét is, ha ki okosan él véle, megtölti.” (282.)

Agrárkérdésekről beszélve Apáczai inkább az udvarházak majorkodni kezdő olvasóközönségéhez fordul, bár az ismeretközlésben a közérthetőségre törekszik. Világos magyar nyelve révén ezek az agrárirodalmi részek nemcsak a nemesség, hanem a szabadparaszti és jobbágy lakosság jelentős részének is közkincsévé válhattak volna. Csakhogy — mint már említettük — a kor gazdálkodói kicsitől nagyig mezőgazdasági ismereteiket családi hagyományaikból, legjobb esetben pedig a kalendáriumok részint reális, részint babonás prognosztikonjaiból meríthették. A *Res rustica* révén Apáczait agrárirodalmunk első képviselőjeként értékelhetjük. Nem szakember ő még, de enciklopédikus szinten a mezőgazdaság minden lényeges kérdését érinti már.

Apáczairól, az „agráríró”-ról beszélve rá kell mutatnunk ez irányú munkásságának szélesebb, világnézeti összefüggéseire is. Ismeretes, hogy bár Délkelet-Európában a XVII. század közepén a feudális erők megerősítik pozícióikat, és a Bethlen Gábor idején mutatkozó szerény polgári fejlődés Erdélyben is elakad,

a művelődésben a teológia és az egyházi ihletésű magyar irodalom dominál. Hollandia, az első európai polgári nemzetállam akadémiáin nevelkedő tudósaink-íróink felfogásában azonban mindinkább a polgári ideológia hatása mutatkozik. Apáczai itthoni professzorai közül Porcsalmi András már az életben hasznosítható ismeretek iskolai bevezetésén gondolkodott, az enciklopédista Alsted a tapasztalat, a jelenségek és dolgok ismeretének képviselője, Bisterfeldnél pedig a természettudományok jutnak jelentősebb súlyhoz. Legnagyobb tudományos élménye azonban Descartes eszméinek megismerése volt, amire különösen Hollandiában nyílt alkalma, annál is inkább, mert a fogékony, 23 éves erdélyi ifjú peregrinációját Utrechtben és Leydenben töltötte. S éppen Utrechtben adott elő Regius, Descartes legkedvesebb tanítványa, aki mesterénél jóval bátrabb és következetesebb magatartást tanúsított a természettudományi kérdések magyarázatában. Így a descartes-i új világbép fényénél Apáczai *Enciklopédiája* először a „szükséges és hasznos“, azaz az anyagi dolgokat tárgyalja, és — bár hithű puritánus — ebben a vonatkozásban letördeli a teológia bilincseit. Joggal mutatja ki Makkai László, hogy Apáczai tudománytárában 259 lap természettudományi és technikai, s csak 153 humán jellegű (az utóbbinak fele része teológia és filozófia, másik fele pedig történelem, politika, pedagógia és etika, ez utolsónak foglaltatnak bele az *oeconomia*, a „háztartás“, a családi közösség vezetésének puritánus alapelvei is).

Az *Enciklopédia* mezőgazdaságnak szánt részét tíz lapnyi „házi, paraszti és örökkévaló kalendarium“ egészíti ki (282—291.). „Nagyboldogasszony havá“-tól „Karácsony havá“-ig mond itt prognosztikont minden egyes hónapra. Az étrend és egészségügyi szabályok tele vannak makacsul őrzött, sokszor babonás eljárások ajánlataival (érvágás, fűszeres étel és „Vénusz tilalma“ vagy megengedése). A benne foglalt időjárás- és termésjóslások néha évezredes tapasztalat eredményei, de a gazdasági munkálatok előírásaiban az emberiség őskorába visszanyúló agrármitoszok lappanganak.

Anélkül, hogy belemennénk haladó társadalmi-politikai nézeteinek vizsgálatába (melyek a legmagasabb fokot a „zsarnokölés“ igenlésében érik el), érintenünk kell Apáczai felfogását a mezőgazdaságban uralkodó termelési viszonyokról. A polgári forradalmakon átment országokkal, Németalfölddel és Angliával ismerős tudósunk a haszonbérből származtatja a zsellérséget, és szerinte „a zsellérséggel való gonoszul élelőből származott ez a máj napi nyomorúságos jobbágy-ság, mely az Egyiptombéli szolgálatot bizony fejjül haladja hazánkban sok helyeken“. (325—326.) Apáczai puritánus világnézete elítéli a jobbágysággal úzótt viszaélést, de több haladó politikai-társadalmi gondolata ellenére sem jut el a feudalizmus termelési rendjének megváltoztatásáig.

Ha agrárirodalmunk nyomait áttekintjük a XVII. század végéig, Horhi önálló méhészeti könyvecskéjén kívül jóformán csak Apáczairól emlékezhetünk meg. Pedig külföldön Petrus Crescentius *Opus ruralium commodorum* már kb. 1305-ben elkészült, majd a XV—XVI. században a fontosabb európai országokban megszületett a mezőgazdasági irodalom. Elég, ha az angol Fitzherbertre és Tusserre, a francia Estienne-re és De Serres-re, a német Heresbachra és Colerre, a spanyol De Herrerára és a lengyel Gostomskira gondolunk. Erdélyben általános jellegű agrárirodalmi kiadványról egyáltalában nem szólhatunk. Mindez még jobban aláhúzza Apáczai *Res rusticájának* jelentőségét.

A fentiekben tárgyalt szerzők munkáiban általában az *oeconomia* szó tartalmának leszűkített formájával találkozunk. Náluk az *oeconomia* a családi háztartás, a patriarchális kisgazdaság fogalmával azonos, amelynek keretében a pater familias és a családtagok, a birtokos és a cselédek-szolgák, jobbágyok-zsellérek közti viszonyon van a hangsúly. Szerzőink műveinek agrárvonatkozásai többnyire a terménygazdálkodás szintjén álló önellátó feudális gazdaságot tükrözik, annak

termelőszervezetét és erkölcsi normáit, egyszerűen: Erdélynek akkori alapvető termelési módját.

Mint ahogy a modern agrártudomány alapjait „a felvilágosodás századában rakták le, a polgári politikai gazdaságtan is ebben a században született meg. Igaz, hogy előzményei a korábbi századokig visszanyúlnak. Erdélyben különösen a XVII. századtól bukkanunk „közgazdasági“, gazdaságpolitikai irányulású munkákra.

Megjelenésükben Bethlen Gábor korának kell jelentőséget tulajdonítanunk. Ismeretes ugyanis, hogy az erdélyi fejedelmek közül főleg Bethlen volt az, aki a gazdasági tényező állampolitikai jelentőségét világosan felismerte. Ha nem is volt elméleti szakember, gazdaságpolitikájában a manufaktúraipar kifejlesztésére, a pénznek és a nemes ércnek az országban való felhalmozására, aktív külkereskedelemre és bizonyos vonatkozásban állami kereskedelmi monopóliumra törekedett. Így gazdaságpolitikájában a merkantilista gondolat kezdeti formáit igyekezett gyakorlatilag alkalmazni. Mindez rendeleteiben és a korabeli diéták végzéseiben is kifejezésre jutott. Bethlen fejedelmi abszolutizmusa gazdasági-művelődési fellendülésre vezetett Erdélyben, s hatása II. Rákóczi György tragikus végű lengyelországi hadjáratáig érződött.

A XVII. század közepén az Erdélyben megjelent nyomtatványok sorában — igaz: egyelőre csak fordítások formájában — megjelentek már államvezetésről szóló munkák, melyekben gazdasági eszmék is fellelhetők. Laskai János, Bethlen István udvari prédikátora latinból magyarra fordította Justus Lipsiusnak, a németalföldi polgári forradalom írójának és ideológusának *A polgári társaságoknak tudományáról írt hat könyveit* (Bártfa, 1641). A munkában a termelő rétegek, a kereskedelem mellett a gazdasági kormányzás kérdései is szóba kerülnek. Apáczai után Sárpataki István ír, illetve fordít államigazgatási munkát (*Ez világ dolgainak igazgatásának mestersége*. Kolozsvár, 1681) és Apafi Mihály fejedelem nagyhatalmú politikusa, Teleki Mihály (Weber Ádám János: *Fejedelmi lélek*. Fordította Teleki Mihály. Kolozsvár, 1689). Különösen az utóbbiban található merkantilista elemek.

És most lássuk: hogyan jelentkeznek az államgazdasági, szerényebb értelemben vett „közgazdasági“ nézetek Apáczainál. Főleg a descartes-i racionalizmusra és természettudományos világnézetre alapozó tudománytárában fogalmazza meg gazdasági gondolatait, de elszórtan beszél erről másutt is.

Gazdasági vonalon az Apáczai előtt lebegő mintakép kétségtelenül a függetlenségét kivívott Németalföld páratlan anyagi fellendülése volt, ez a győztes polgári forradalmon átment és szívós munkával épített civilizációjú ország. Hollandia ekkor a tengerek ura. Fővárosát, Amszterdamot a világkereskedelem központjának tekintették, ahol már 1609-ben hivatalos bank működött. Kereskedelmi polgárságának a XVI. század végén 10 000 hajója és 160 000 tengerésze volt. Tengerparti és folyómenti városaiban rendezett utcák és szigorú belső rendtartás hirdette az urbanizációt. Nem csoda, hogy Szepesi Csombor Márton szerint Leydennél (ahol egy ideig Apáczai is tanult) nincsen „szébb város“, „nagy teherhordozó hajósvíz“ benne, utcáin „szép hársfák“, „játékos kertek, fürdőházak, labdaházak, sómalmok, számtalan kőhidak...“ „Egyszerűen: az város paradisius terrestris.“ Apáczai előtt Hollandia meseországként jelent meg, amelyről az erdélyi vándor azt álmodta, hogy kis pátriája oda kell hogy eljusson. Ez volt hát az a fejlettebb, civilizáltabb, kulturáltabb, gazdagabb, polgárosodó világ, amely Janus Pannoniustól Bölöni Farkas Sándorig annyi nyílt szemű és látó utazónkat megragadta.

A Nyugat-Európában látottak-hallottak-olvasottak nyilvánvalóan tükröződnek Apáczai *Enciklopédiájában* is. Itt igen találon szól az államról és városokról

(256—260.), foglalkozási ágakról és üzletnemekről, a bányászatról (248—250.); az utóbbiról a korában uralkodó alkímia színvonalán. Azután a társadalom kormányzásáról (330—338.), a haszon, örökség, ajándékozás és nyereség kérdéséről (320—326.). A cserének nála létező három válfaja közül (adásvétel, bérbeadás és zálogosítás) a legrészletesebben a bérbeadást tárgyalja, mert úgy véli: ebből keletkezett a jobbágság (325—326.).

Abban a korban, amikor a gazdaságtudomány csak csírájában létezett, Apáczai bátran hirdette a gazdasági-társadalmi és tudományos élet harmonikus együttműködésének fontosságát, mely az ország jólétének kiindulópontja. Jelentősnek kell minősítenünk, hogy külön részben foglalkozik az iparral és városépítéssel; ezzel mintegy a polgári haladás mellett tesz hitvallást.

A városokról szóló részletek írásakor katonai szakember (Adrianus Metius) vezérli tollát. Ennek megfelelően ötféle várost, illetve hadi szempontok szerint osztályozott várat ismer: 1. síkságon, 2. hegyen, 3. tengeren, 4. tengerparton, 5. „tós helyen“ építettek. Az európai városok felsorolásánál Alstedet követve Nyugat-Európából indul ki, majd Észak- és Dél-Európa következnek, s a lista Kelet-Európával zárul. De ott vannak a többi kontinens urbánus központjai is. Nemcsak Alstednek tulajdonítható, hogy Németalföld városainál nagyon bőkezű. Szűkebben ugyan, de jelen vannak Havasalföld és Moldva városai is. Magyarországnak is csak néhány városát sorolja el. Erdélyből Fehérvár („az erdélyi fejedelem lakóhelye“), Kolozsvár, Szeben és Brassó szerepel.

A „csinálmányok“-ról szólva az ember teremtő munkájának anyagi alkotásait összegezi. A „kézi munkák“-at vagy „csinálmányok“-at így határozza meg: „A csinálmány oly dolog, mellyel a természeti dolog az ember szükségére a mesterségek által jobban alkalmaztatik el.“ (256.) A 19-féle „kézi munka“ közül kiemeljük „a számlálásra szolgáló csinálmányt“ („Jakob botja, linea, cirkalom, negyed, astrolabium sat.“). Más kategória „Az tűz körüli hadi mesterségek, tudniillik az ágyúk, puskaporok, golyóbisok, mesterséggel csinált virágok, kemencék“, ismét más „a vízre a töltések, csatornák, úszók, hajók sat.“. Külön van „az ember írására penna, ténta, papiros, könyv, nyomtatás, bötük sat.“, lakására pedig a „váras, falu, ház, kunyhó, sátor sat.“ és így tovább.

Fontosnak tartjuk, hogy a „csinálmányok“-ról szóló fejtegetéseit az ipari termékekkel indítja („in mechanicis“). Ez nem véletlen, Apáczai ugyanis bátran hirdette: az ipar elhanyagolása maga után vonja a szellemi élet tengődését is.

Nyilván a gazdasági élet szükségletei: gyakorlati cél lebeg szeme előtt, amikor a reáliák oktatását annyira fontosnak tartja. Számára az iskolázás államügy. Az elemi iskolát például azért tekinti fontosnak, hogy „a polgári társaságbeli rend jobban épülhessen“, s ott az ifjúságot „minden szükséges dolgokra s szép tudományokra még gyermekkorukban megtaníttatnák“. Másutt Apáczai azt kívánja a tanártól, „aki a fizikát tanítja, a nevezett dolgokra ottan-ottan leszálljon, hasznukat e világi életre megmutogatván“. Apáczai tehát az ifjúságot az életre kívánja nevelni, s ebben benne foglaltatik a gazdasági termelőmunka is. Mintha csak nagy kortársát, Comeniust hallanók, aki 1650. évi sárospataki beköszöntő beszédében így biztatta hallgatóit: „Mindnyájan, főleg az ifjak (az iskolában és azokon kívül) hasznos dolgokkal foglalkozzanak, hogy a nemzet egész tömege, mint a méhkas és hangyaboly, úgy mutatkozzanak.“

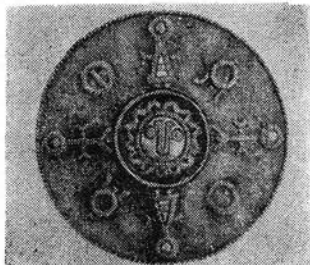
Az erdélyi élet minden területén — így gazdasági téren is — mutatkozó konzervativizmussal Apáczai a haladás elvét szegezi szembe: „Akik közületek azt sugdossák, hogy az ősök szokásán nem kell változtatni, azoknak tudniok kellene, hogy a rossz szokás csak a megrögzött tévelygésen alapszik, és figyelmüket azokra a változásokra kellene irányozniok, melyek naponta keletkeznek, mind a politikai, mind a gazdasági életben, csak úgy, mint az egyházban és az iskolában.“

Hangoztatja tehát a gazdasági reformok szükségességét is. Nem véletlenül, hiszen mesterei, Alsted és Bisterfeld már gondolkoztatták az ifjú diákot a gazdasági élet viszonyainak változtatásáról. Tudjuk, hogy Bisterfeld például egészen tudatosan nyilatkozott a sziléziai orvosdiplomata Kinner előtt a gazdasági, politikai és egyházi reformok szoros összefüggéséről.

Értékelői — Kautztlól Bánig — méltán utaltak Apáczai merkantilista nézeteire. A Bethlen Gábor idején született és Colbert korában munkássága delére jutott Apáczai valóban magáénak vallotta kora e leghaladóbb közgazdasági eszméjét. Marx a merkantilistákat „az új világ első képviselői“-nek nevezte. Az irányzat akkor született meg, amikor a feudalizmus egyre nyilvánvalóbb akadálya lett a tőkés fejlődésnek. A merkantilizmus gazdaságpolitikai irányzat és gazdasági eszmeáramlat egyben, s mint ilyen a polgári politikai gazdaságtan első gondolkodási irányzata. Legnagyobb képviselőjének Colbertet tartják ugyan, de előtte az angol Thomas Mun és a francia Antoine Montchrétien sok lényeges vonását kifejtette már. Apáczainál a merkantilizmus fejlettebb szakasza érvényesül. Olyan gazdaságpolitikai intézkedések, amelyek az országban minél több nemesércet összpontosítsanak. Ezzel kapcsolatban leggyakrabban *Enciklopédiájának* megállapítását szokták idézni. A külföldön tanuló erdélyi diákokra költött pénzt sajnálva hazai akadémia felállítását sürgeti a pénz országban tartását szorgalmazó Apáczai: „Így osztán nem mü hordanók a gyönyörűséges gréci tallérokot idegen országba ki — kiált fel —, hanem más hozna bé münekünk s mü népünk gazdagodnék belőle. Gondold meg magyar nemzetnek jóvát kívánó ember, semmi-é három esztendő alatt legalább tizenötezer tallérnak kimenni, amelyekben osztán soha a mü népünk talán csak egyet sem lát?“ (267.)

Másutt is felmerülnek hasonló gondolatok. Bántja kis hazája anyagi elmaradottsága. Az „annyi rosszul kormányzott közügy“ szomorú következménye „annyi feldúlt ház, birtok, falu, elhanyagolt város, piszkos utca, ronda közút“. Akkori ipari-kereskedelmi hátramaradottságunk megannyi jele láttán tulajdonképpen ugyancsak a merkantilizmus világa eszmélteti. Ez íratja le vele az erdélyi polgári fejlődés hiányát fájlaló megállapítását: „minden műipari dologban idegen segítségre szorulunk.“ S látja, hogy Erdélyt ilyen körülmények között az idegen országoktól az anyagi kifosztás veszélye fenyegeti: „A külföldiek a járatlan magyarokra kényük-kedvük szerint rátukmálhatják portékáikat, hogy ravaszul becsapják őket... [s így] híznak a mások szegénységén.“

Vitathatatlanul a merkantilizmus volt az a csúc, ahova a XVII. században tevékenykedő Apáczai gazdasági gondolkodásában eljuthatott. Ennek képviselőjében olyan gazdaságpolitikus volt elődje, mint Bethlen Gábor fejedelem, kortársai közül ezt érvényesítette a mindenható Colbert, és olyan tanítványt vallhatott utódának, mint Bethlen Miklós kancellár.

P. Pongrácz Antónia: Máramarosi emlék